

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

MAXMUDOV N.M., HAKIMOV H.A.

MAKROIQTISODIY TAHLIL

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi
Muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan 5230100-Iqtisodiyot(tarmoqlar va
sohalar bo'yicha) bakalavriat ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun
o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT– 2019

Makroiqtisodiy tahlil. Maxmudov N.M., Hakimov H.A. O‘quv qo‘llanma. - T.: TDIU, 2019. – 146 bet.

O‘quv qo‘llanmada makroiqtisodiy tahlilda foydalaniladigan asosiy iqtisodiy tushunchalar va kategoriyalarni mohiyati, ular orasidan o‘zaro bog‘liqliklar, mavjud ijtimoiy – iqtisodiy holatlarni tahlil qilish usullari va ularni hisoblash uslubiyati yoritilgan.

O‘quv qo‘llanma iqtisodiy fanlar yutuqlariga va jahon amaliyotiga asoslangan bo‘lib makrodarajadagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning tahlil qilish uslubiyati va undan kelib chiqqan usullari, ularni mazmuni va mohiyati, shakllash jarayonlariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda, prognozlash, uning nazariy va amaliy yo‘nalishlari o‘z aksini topgan.

O‘quv qo‘llanma iqtisodiyot yo‘nalishlarining bakalavrlariga, magistrantlariga, professor-o‘qituvchilariga va iqtisodiy integratsiya sharoitida makroiqtisodiy tahlil bilan qiziqadiganlarga mo‘ljallangan.

KIRISH

Inflatsiya sur'atlarining jilovlanishi, davlat budjeti taqchilligini tan olingan me'yorlardan ham past darajada bo'lishini ta'minlanishi respublikamizda olib borilayotgan makroiqtisodiy siyosat samaradorligidan dalolat beribgina qolmasdan, iqtisodiyotimizga kiritiladigan investitsiyalar ko'lamining oshishi, tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda aholi real daromadlarini o'stirishning muhim sharti hamdir.

Makroiqtisodiy barqarorlik va yalpi ishlab chiqarishning yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash orqali aholining turmush farovonligi darajasini o'stirish davlat iqtisodiy siyosatida bosh maqsad bo'lib hisoblanadi.

Zamonaviy taraqqiyot jarayonlari iqtisodchi kadrlardan makroiqtisodiy nazariya va eng zamonaviy makroiqtisodiy konsepsiyalar bilan yaxshi tanish bo'lishni, makroiqtisodiy tahlil malakasiga, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash ko'nikmalariga ega bo'lishni talab etadi. Shu sababli ham makroiqtisodiy jarayonlarning kechishi qonuniyatlarini, makroiqtisodiy muammolarni, makroiqtisodiy siyosat yuritgan holda ularni yechish yo'llarini turli modellar vositasida mantiqiy izchillikka amal qilgan holda tahlil qilish, o'rganish dolzarb vazifadir.

“Makroiqtisodiy tahlil” fani doirasidagi Sizni bilimlarga, tajribalarga va ko'nikmalarga ega bo'lishingizni ta'minlaydigan vositalardan biri mazkur o'quv qo'llanma hisoblanadi.

Ushbu o'quv qo'llanma - amaliy qo'llanma bo'lib, talabani oraliq va yakuniy nazaratlarga tayyorgarchilik ko'rishlarida ma'ruza, amaliy, seminar va tajriba mashg'ulotlarida va auditoriyadan tashqari vaqtida o'quv fanini o'zlashtirishda talabaga mustaqil ishlashga ko'maklashuvchi alohida didaktik xususiyatga ega apparat hisoblanadi.

1.1. “Makroiqtisodiy tahlil” fanining predmeti va ob’ekti

Hozirda jahon hamjamiyatida yuz berayotgan jarayonlar (globallashuv, o‘tish iqtisodiyotiga ega bo‘lgan mamlakatlarda bozor munosabatlarining rivojlanishi) milliy iqtisodiyotni tartibga solish sohasida muvofiqlashtirilgan qarorlarni qabul qilishning asosi sifatida makroiqtisodiy tahlil usullaridan faol foydalanishni nazarda tutadi. Shu munosabat bilan o‘quv dasturiga «Makroiqtisodiy tahlil» kursi kiritilgan.

Mazkur kurs tayanch iqtisodiy fanlarni o‘rganish jarayonida olingan bilimlar qanday qilib makroiqtisodiy tahlilning amaliy maqsadlarini amalga oshirish va u yoki bu mamlakatdagi iqtisodiy vaziyatni prognoz qilish uchun qo‘llanishi mumkinligini ifodalaydi.

Makroiqtisodiy tahlilning predmeti sifatida milliy iqtisodiy jarayonlarning o‘ziga xos xususiyatlari, iqtisodiyot tarmoqlari o‘rtasidagi universal bog‘liqliklarning o‘ziga xos shakllari, iqtisodiy siyosatning turli vositalaridan foydalanishda amal qiladigan sabab-oqibat mexanizmlari, shuningdek, ichki iqtisodiyot hamda tashqi dunyoning o‘zaro bog‘liqligi va o‘zaro ta’siri ishtirok etadi.

Ta’kidlash lozimki, huddi makroiqtisodiyot kabi, makrotahlil ham pozitiv va normativ tarkibiy qismlarni o‘zida mujassam etgan. Pozitiv tarkibiy qism «Nima sodir bo‘layapti?» degan savolga javob beradi va prognoz qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi (bunda muayyan faktlar, nisbatlar va raqamlardan foydalaniladi). Normativ tarkibiy qism «Qanaqa bo‘lishi kerak?» degan savolga javob beradi va iqtisodiy siyosat vositalarini ishlab chiqish orqali vaziyatni to‘g‘rilashga yordam beradi.

Ushbu ikkita tarkibiy qismning uyg‘unlashuvi siyosiy tizimdan qat’i nazar har qanday mamlakatning iqtisodiy ahvolini makroiqtisodiy tahlil qilishda namoyon bo‘ladi. Mamlakatlarning iqtisodiy siyosatidagi farqlar birinchi galda pozitiv va normativ tarkibiy qismlarning ulushi bilan belgilanadi. Davlat tomonidan tartibga solish tarafdorlarida normativ yondashuv yaqqol ifodalangan, liberallarda esa bilim orttirishga (pozitiv) yo‘naltirilganlik ustunlik qiladi, ular ko‘proq bozorning kuchiga ishonib, bozor erkinligini nazarda tutadi, davlat tomonidan ta’sir etishning bilvosita, tuzatish kirituvchi vositalaridan foydalanishni afzal ko‘radi:

- iqtisodiy vaziyatni monitoring qilish;

- iqtisodiyotda amal qiluvchi sababli-oqibatli mexanizmlarni tahlil qilish;
- moliyaviy oqimlarni tadqiq etish asosida iqtisodiyot sektorlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni o'rganish;
- iqtisodiy siyosatni tadqiq etish va yangi iqtisodiy strategiya variantlarini ishlab chiqish (makroiqtisodiy tuzatishlar kiritish dasturlarini ishlab chiqish).

Fanni o'qitishdan maqsad – talabalarga bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakat iqtisodiyotining tahlili uchun talab qilinadigan nazariy va amaliy masalalar to'g'risida bilimlar berish hisoblanadi. Ushbu fanning maqsadi esa mamlakat iqtisodiyotida daromad va boyliklar taqsimotiga, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar faoliyatiga ta'sir etuvchi budjet, soliq, pul-kredit siyosatlari, to'lov balansi va tashqi qarzni tahlil qilayotganda asosiy konsepsiyalar, soliq sohasi, davlat xarajatlari va kapital qarz siyosati bilan tanishtirishdan iborat.

Fanning mazmuni– makroiqtisodiy tahlilning paydo bo'lishi, rivojlanishi bosqichlari va xususiyatlari, uslubiyoti va usullari, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar axborot ob'ekti, makroiqtisodiy jarayonlarning iqtisodiy tahlili, budjet, soliq, pul, kredit siyosati, to'lov balansi, bandlik, ishsizlik va inflatsiya darajasidagi o'zgarishlar va ular rivojlanish qoidalarining takomillashuvining nazariy va amaliy asoslarini o'rgatadi.

Makroiqtisodiy tahlilning asosiy bo'limlari quyidagilar: makroiqtisodiy tahlilning uslubiy asoslari, makroiqtisodiy jarayonlarning iqtisodiy tahlilini o'rganish, uni yanada rivojlantirish, takomillashtirish, mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanish, erishilgan muvaffaqiyatlarni keng yoyish va yo'l qo'yilgan kamchiliklarning sabablarini o'rganish hamda ularni imkoni boricha tugatishga yordam berishdan iborat. Shunday qilib, makroiqtisodiy tahlilning vazifalariga quyidagilar kiradi:

- makroiqtisodiy tahlilning uslubiyoti va usullarini har tomonlama o'rganish;
- real sektorni batafsil o'rganish asosida sektorning faoliyatiga baho berish;
- to'lov balansiga ta'sir qilgan omillar va ularning sabablarini o'rganish;
- budjet-soliq sektorini makroiqtisodiy tahlil qilish va undagi o'zgarishlarni amaliyotga tadbiiq etishni o'rganish;

- pul-kredit sektorini iqtisodiy tahlil qilish va ilg'or tajribalarga tayangan holda rivojlantirish va mustahkamlashga yordam beradigan tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

- bandlik, ishsizlik va inflatsiya darajasini iqtisodiy tahlil qilish, ularga ta'sir qilgan omillar va sabablarni o'rganish.

“Makroiqtisodiy tahlil” fanining vazifasi milliy iqtisodiyot ko'rsatkichlarini baholash va monitoring o'tkazishda foydalanadigan usullar majmuini o'rganishdir. Shu maqsadda unda mamlakatimizda ishlab chiqariladigan tovar va xizmatlarning jami hajmini hisoblash, inflatsiya sur'atlarini, ishsizlik darajasini, to'lov balansi saldosi va valuta almashtiruv kursi ko'rsatkichlarini tahlil qilish usul va uslublari bayon etilgan.

1.2. Ijtimoiy-iqtisodiy axborotlarning shakllanishi va ularning turlari

Makroiqtisodiy tahlilning asosiy sohasi – mamlakatda ishlab chiqarishning umumiy hajmi, inflatsiya sur'atlari, ishsizlik darajasi, to'lov balansi saldosi, ayirboshlash kursi kabi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar. Makroiqtisodiy tahlilning maqsadi – umumiy ko'rsatkichlar ma'lumotlarining o'zgarishini izohlash va davlat organlariga hamda jamoat tashkilotlariga iqtisodiy vazifalarni hal etishda va iqtisodiy vaziyatdagi kutilmagan o'zgarishlarga munosabat bildirishda yo'l ko'rsatishdan iborat. Quyida eng muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning asosiy turlarini, shuningdek, bozor va o'tish iqtisodiyotiga ega bo'lgan mamlakatlarda inflatsiya, bandlik, ishsizlik, real ish haqi darajasini o'lchash va tahlil qilish usullarini ko'rib chiqamiz. Ushbular esa ayni paytda axborot ob'ektlari hisoblanadi.

Milliy iqtisodiyot o'zaro bog'liq sektorlar va tarmoqlarning murakkab yig'indisini o'zida namoyon etadi. Uning eng muhim tavsiflari - tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish va iste'mol qilish hajmi, inflatsiya va iqtisodiy o'sish sur'atlari, bandlik, ishsizlik va daromad darajalari. Ushbu makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, ularning o'zgarishi haqidagi axborot milliy hisoblar tizimida to'liq aks ettirilgan. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar tahlil va prognoz uchun asosiy axborot ob'ekti hisoblanadi.

1.3. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar axborot ob'ekti sifatida

Milliy hisoblar tizimi (MHT) makroiqtisodiy ma'lumotlarga ishlov berish va ularni makroiqtisodiy tahlil maqsadlari uchun tizimlashtirilgan

ko‘rinishda taqdim etish imkonini beruvchi buxgalteriya hisobi sifatida ishlab chiqilgan. U milliy iqtisodiyot ko‘rsatkichlarini tahlil qilish, baholash va monitoringini amalga oshirishda zarur bo‘lgan axborotning uzluksiz oqimini tashkil etish uchun xalqaro hamjamiyat tomonidan tan olingan bazani o‘zida namoyon etadi.

Milliy hisoblar tizimi – muayyan davrda real ishlab chiqarish hajmini va barcha asosiy sektorlar va ishlab chiqarish omillarining mamlakatning umumiy ishlab chiqarishiga qo‘shgan hissasini ko‘rsatuvchi turli faoliyat turlarini hisobga oluvchi statistika tizimi.

Ta’kidlash lozimki, MHTning makroiqtisodiy tahlil uchun o‘ta muhim ahamiyatga egaligi quyidagilarda namoyon bo‘ladi.

1. MHT makroiqtisodiy tahlil uchun zarur baza hisoblanib, o‘zining ancha moslashuvchanligi va qulayligi bilan ajralib turadi. Rivojlanishning turli bosqichlarida turgan mamlakatlar uchun hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun manba bo‘lib xizmat qiladi, hamda tahlil va prognoz uchun axborot bazasi hisoblanadi.

2. MHT nafaqat muayyan davrda, balki dinamikada ham (muayyan vaqt qatori mobaynida) eng muhim makroiqtisodiy o‘rtacha ko‘rsatkichlar (masalan, ishlab chiqarish hajmi va bandlik darajasi) harakatini kuzatish imkonini beruvchi tizimni o‘zida namoyon etadi.

3. MHT – xalqaro taqqoslashlar uchun eng muhim axborot manbai hisoblanadi, chunki xalqaro tashkilotlarga milliy hisobvaraqlar bo‘yicha ma’lumotlarni, xalqaro standartlarga mos keluvchi ta’riflar va tasniflarni taqdim etishda foydalaniladi. Ushbu ma’lumotlar ko‘plab holatlarda, masalan, imtiyozli yordam olish huquqini belgilashda, XVFGa a’zo mamlakatlar kvotalarini hisoblab chiqishda, shuningdek, turli mamlakatlar milliy hisoblarini taqqoslashni amalga oshirish imkonini beradi.

MHTga muvofiq iqtisodiyot aktivlarga ega bo‘lib, majburiyatlarni qo‘lga kiritishga qodir bo‘lgan va boshqa iqtisodiy birliklar bilan iqtisodiy bitimlarni tuzuvchi iqtisodiy agentlarning institutsional birliklaridan tarkib topgan. MHT milliy iqtisodiyotni tashqi dunyodan rezidentlik mansublik tamoyili bo‘yicha ajratib turadi.

Milliy hisoblar tizimi bozor iqtisodiyotiga ega bo‘lgan mamlakatlarda bir necha o‘nlab yildan buyon foydalanilmoqda. Ilgari markazlashgan rejalashtirish qo‘llanilgan mamlakatlarda ishlab chiqarishning yakuniy hajmini o‘lchash uchun boshqa tizim – moddiy mahsulot tizimi (MMT) ishlab chiqilgan bo‘lib, uning doirasida ishlab

chiqarish umumiy hajmining ko'rsatkichi bo'lib moddiy ishlab chiqarishning sof mahsuloti (MICHSM) xizmat qilgan.

1.4. Makroiqtisodiy tahlilda axborot texnologiyalardan foydalanish yo'nalishlari

Hozirgi axborot texnologiyalari rivojlangan sharoitda makroiqtisodiy tahlil va prognozlashda kompyuter texnologiyalardan keng foydalaniladi. Hozirgi kunda texnika rivojlanishi natijasida, ko'plab murakkab va ko'plab insonlar mehnatini qiluvchi jarayonlarni birgina dastur orqali amalga oshirish imkoni mavjud bo'lmoqda. Odatda, iqtisodiy tahlil va prognozlashda matematik amaliy paketlardan foydalanib, bular quyidagilar: MS Excel, Stata, EViews, Statistics va boshqalar.

Amaliyotda MS Excel, Stata va Eviews dasturiy paketlardan keng foydalaniladi. MS Excel oqali malumotlarni yig'ish, ularni qayta ishlash va statistik baholashda foydalaniladi. Ma'lumotlarni statistik baholash, tahlil qilish va ko'rsatgichlarni o'zaro bog'liqligini baholashda Stata dasturiy paketidan foydalaniladi. Bir qancha kuzatuv vaqt ma'lumotlari asosida iqtisodiy jarayonlarni ekonometrik baholash va prognoz qilishda Eviews dasturiy paketdan foydalanish qulay bo'lib hisoblanadi. Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun quyidagi bosqichlarni bajarish lozim:

- MS Excelda mavjud ma'lumotlarni yangi MS Excelga ko'chirib ushbu faylni "сохранить как" buyrug'i yordamida MS Excel 5. 0/95 shaklida saqlashimiz kerak;

- Kompyuterda o'rnatilgan Eviews dasturini ishga tushirib quyidagi jarayonni amalga oshirish kerak: "File" → "New" → "Workfile", so'ngra sizda ma'lumotlar yillik, yarim yillik, choraklik, oylik, haftalik haqidagi buyriqni tanlashiz kerak bo'ladi, keyin ma'lumotlarning boshlanish muddati va tugash muddati haqidagi ma'lumotni kiritasiz "enter" tugmasini bosgandan so'ng, yangi ish sahifasi ochiladi;

- Mavjud ma'lumotlarni Eviews dasturiga ko'chirish uchun quyidagi jarayonni amalga oshirish kerak: "File" → "Import" → "Read Text-Lotus-Excel" va Excel 5. 0/95 shaklida saqlangan faylni tanlab "открыть" burug'i beriladi. So'ngra har bir ko'rsatgich nomi yozilib "ok" buyrug'i beriladi (eslatib o'tamiz, Excelda saqlangan ma'lumotlarda vergul o'rniga nuqta ishlatiladi, ko'rsatgichlarning nomi lotin alifbosida yoziladi).

- Ko'rsatgichlarni o'zgarish tendensiyalari asosida holat qaysi funksiya qonuniyatiga tegishligi aniqlanib, funksiyaning parametrlari

quyidagi buyruqlar orqali topiladi: “Quick” → “Equition Estimation”. Olingan natijalar asosida jarayon prognozlashtiriladi.

Qisqacha xulosalar

Makroiqtisodiy tahlilning asosiy sohasi – mamlakatda ishlab chiqarishning umumiy hajmi, inflatsiya sur'atlari, ishsizlik darajasi, to'lov balansi saldosi, ayirboshlash kursi kabi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar. Makroiqtisodiy tahlilning maqsadi – umumiy ko'rsatkichlar ma'lumotlarining o'zgarishini izohlash va davlat organlariga hamda jamoat tashkilotlariga iqtisodiy vazifalarni hal etishda va iqtisodiy vaziyatdagi kutilmagan o'zgarishlarga munosabat bildirishda yo'l ko'rsatishdan iborat. Quyida eng muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning asosiy turlarini, shuningdek, bozor va o'tish iqtisodiyotiga ega bo'lgan mamlakatlarda inflatsiya, bandlik, ishsizlik, real ish haqi darajasini o'lchash va tahlil qilish usullarini ko'rib chiqamiz. Ushbular esa ayni paytda axborot ob'ektlari hisoblanadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

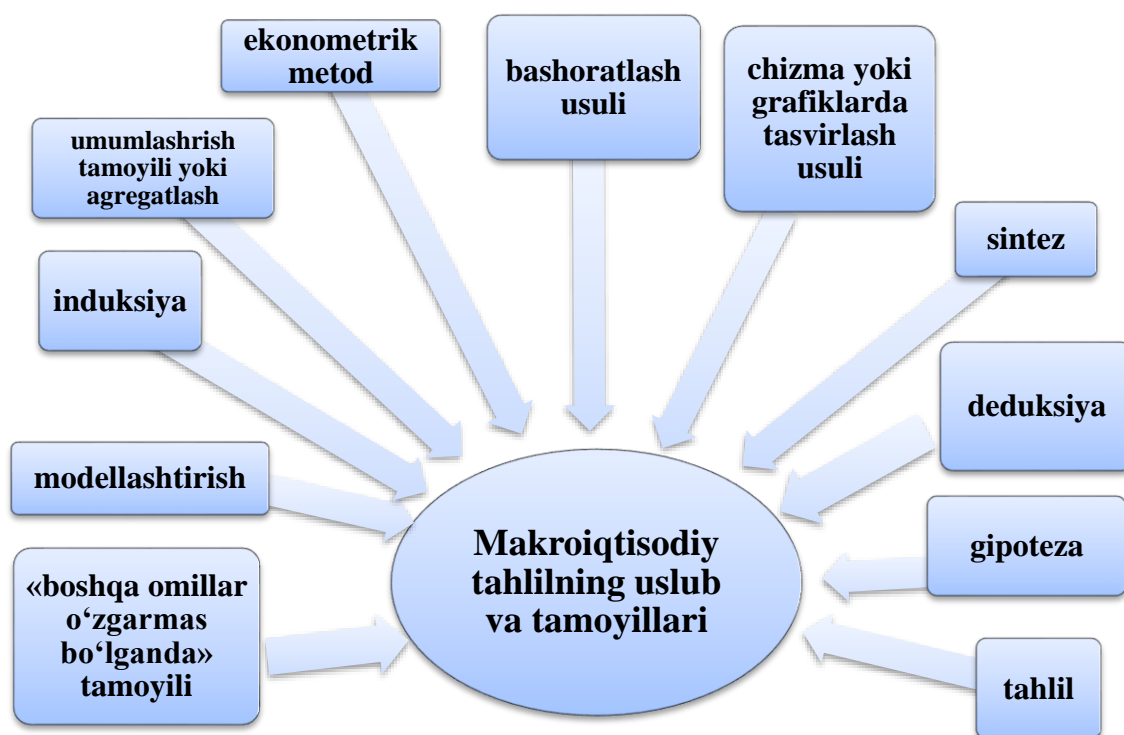
1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to'g'risida”gi 2019 yil 17 yanvardagi PF- 5635 sonli Farmonining asosiy mazmuni nimalardan iborat?
2. Makroiqtisodiy tahlilning predmeti nimadan iborat?
3. Makroiqtisodiy tahlilning pozitiv va normativ turlariga izoh bering.
4. Makroiqtisodiy tahlilda qanday axborot texnologiyalaridan foydalaniladi va ularning o'zaro farqlari nimalardan iborat?

2.1. Makroiqtisodiy tahlilning uslub va tamoyillari

Uslub (approach) – bu bir necha usul va tamoyillar yig‘indisi hisoblanib, ular orqali tadqiqot maqsadiga erishish yo‘llari belgilanadi. Iqtisodiyot nazariyasi rivojlanishining turli bosqichlarida tadqiqotning turli xil uslublaridan foydalanilgan (formal-logik, dialektik va boshq.) va hozirda ham ulardan zamonaviy tadqiqotlarda keng foydalanilmoqda.

Iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda iqtisodiyot nazariyasi (jumladan mikroiqtisodiyot va makroiqtisodiyot) uchun standart hisoblangan dialektika va mantiqning uslub va tamoyillari qo‘llaniladiki, bunday umumiy uslub va tamoyillarga: abstraktlashtirish (mavhumlashtirish), ya’ni iqtisodiy hodisa va jarayonlarni tadqiq etish va tushuntirishda modellarni qo‘llash; deduksiya va induksiya usullari yoki ularni birgalikda qo‘llash, normativ va pozitiv tahlilni qo‘shib olib borish, umumlashtirish, «boshqa omillar o‘zgarmas bo‘lganda» tamoyillaridan foydalanish, iqtisodiy agentlarning ratsional harakatlari tahmini va boshqalarni kiritishimiz mumkin. Modellashtirish yoki abstraktlashtirish makroiqtisodiy tahlilning asosiy uslubi hisoblanadi va shuning uchun barcha makroiqtisodiy jarayonlar modellar orqali o‘rganiladi.

Makroiqtisodiy tahlilning asosiy xususiyati shundan iboratki, uning eng muhim tamoyili umumlashtirish hisoblanadi. Iqtisodiyotning o‘zaro bog‘liqligi va uning qonuniyatlarini, iqtisodiyotni bir butun darajada o‘rganish faqatgina ***umumlashtirish*** yoki ***agregatlash*** (aggregation) tamoyili orqali amalga oshiriladi. Makroiqtisodiy tahlil agregatlashni talab etadi.

2.1. -rasm. Makroiqtisodiy tahlilning uslub va tamoyillari¹

Agregatlash – alohida elementlarni bir butun agregatga birlashtirishni ifodalaydi. Agregatlash doimo abstraktlashtirishga asoslanadi, ya'ni unchalik ahamiyatga ega bo'lmagan jihatlarni chiqarib tashlab, ahamiyatga molik bo'lgan iqtisodiy jarayon va hodisalarning qonuniyatlarini ajratib ko'rsatish demakdir. Agregatlash: *makroiqtisodiy agentlar, makroiqtisodiy bozorlar, makroiqtisodiy bog'liqliklar, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni ajratib ko'rsatish* imkonini beradi.

Iqtisodiy agentlarning nisbatan tipik harakatiga asoslangan agregatlash to'rtta *makroiqtisodiy agentlarni* ajratib beradi:

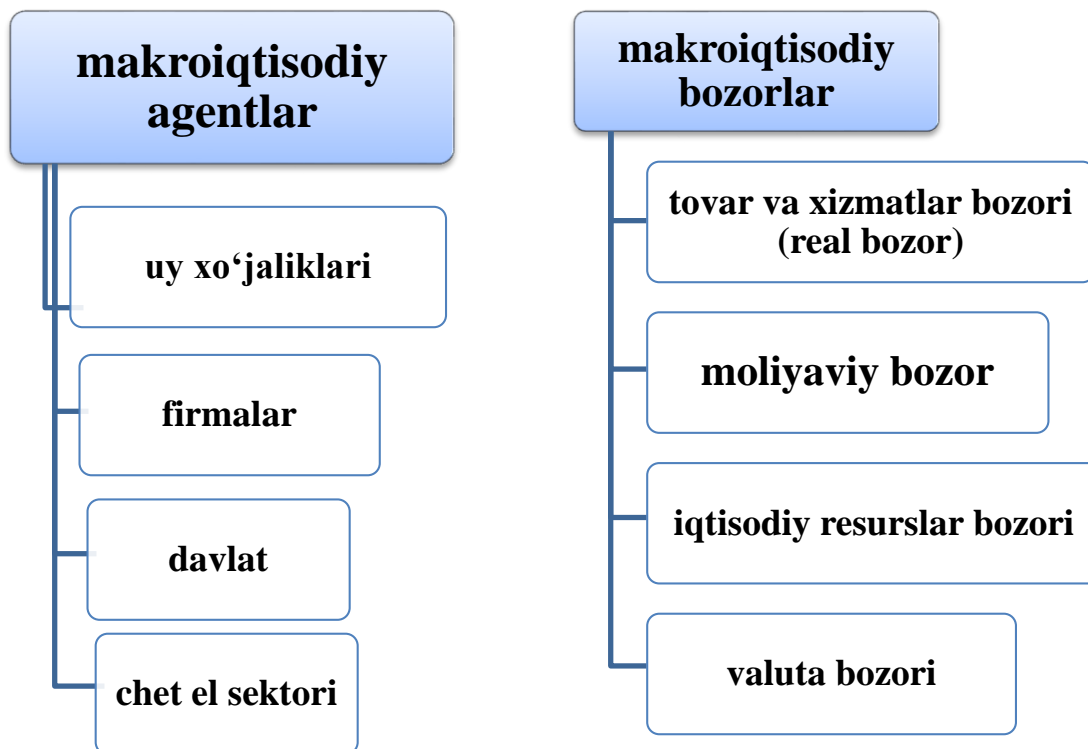
- uy xo'jaliklari;
- firmalar;
- davlat;
- chet el sektori.

Bozorlarni agregatlash (aggregation markets) har bir alohida bozorda amal qiluvchi qonuniyatlarni aniqlash, ya'ni: talab va taklif shakllanishi xususiyatlarini va har bir bozorda uning muvozanat shartlarini tadqiq etish; talab va taklif nisbatlari asosida muvozanat narx va muvozanat hajmni aniqlash; har bir bozorda muvozanat o'zgarishi oqibatlarini tahlil etish maqsadida amalga oshiriladi.

¹ N.Maxmudov, H.Hakimov. Makroiqtisodiy tahlil. O'quv-uslubiy majmua. T.TDIU, 2018

Bozorlarni agregatlash to'rtta makroiqtisodiy bozorni ajratish imkonini beradi:

- tovar va xizmatlar bozori (real bozor);
- moliyaviy bozor (moliyaviy aktivlar bozori);
- iqtisodiy resurslar bozori;
- valuta bozori.

2.2. -rasm. Makroiqtisodiy agentlar va bozorlar²

Ekzogen va endogen o'zgaruvchan ko'rsatkichlar. Har qanday model (nazariya, tenglama, grafik) real borliqning sodda va abstrakt ko'rinishi hisoblanadi, chunki tadqiqot o'tkazishda barcha elementlarni bir vaqtning o'zida barchasini hisobga olish mushkul masala hisoblanadi. Shuning uchun har qanday makroiqtisodiy modelni absolyut deb hisoblash mumkin emas. Bunday makroiqtisodiy modellar barcha mamlakatlar uchun bir vaqtning o'zida bir xil to'g'ri javob berish imkonini bermaydi. Ammo bunday «umumiylashtirilgan» modellar orqali bandlik, ishlab chiqarish, inflatsiya, investitsiya, iste'mol, foiz stavkasi, valuta kursi kabi *ichki (endogen)* iqtisodiy ko'rsatkichlarni boshqarishning kompleks muqobil usullari aniqlanadi.

² T.Z.Teshabayev, Z.M.Otaqo'ziyeva, Makroiqtisodiyot. Ma'ruzalar matni. T.: TATU, 2015

Model tashqarisida belgilanuvchi *tashqi (ekzogen) o'zgaruvchan ko'rsatkichlar* qatoriga esa hukumatning fiskal (soliq-budjet) va Markaziy Bankning pul-kredit siyosati instrumentlarini – davlat xarajatlaridagi o'zgarishlar, soliqlar va pul massasi kabilarni kiritishimiz mumkin bo'ladi.

Iqtisodiy muammolarni hal etishda modellarning turli xil usullar orqali yechimlar topa olish imkoniyatiga ega ekanligi *makroiqtisodiy siyosat*ning muqobilligi va egiluvchanligini ta'minlaydi. Makroiqtisodiy modellardan foydalanish fiskal (soliq - budjet), monetar (pul - kredit), valuta va tashqi savdo siyosat dastaklarini muvofiqlashtirishni optimallashtirish hamda hukumat va Markaziy Bankning iqtisodiyotni davriy tebranishini boshqarish bo'yicha chora-tadbirlarini samarali olib borish imkoniyatini yaratib beradi.

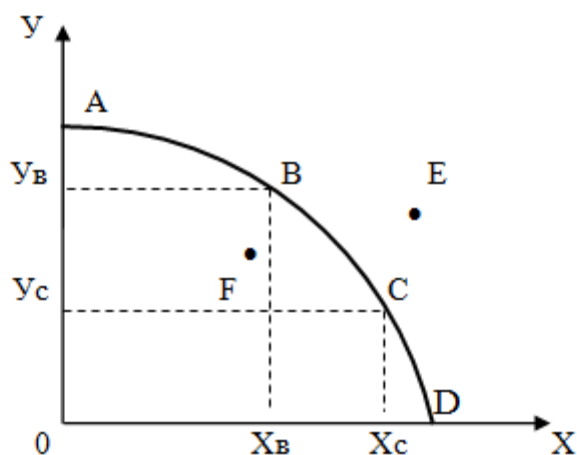
Tovar va xizmatlar, daromad va xarajatlar aylanma harakat modeli, yalpi talab (AD) va yalpi taklif (AS) modeli, Keyns xochi, IS-LM, Fillips, Laffer egri chiziqlari, Solou modeli va shu kabi boshqa umumlashtirilgan makroiqtisodiy modellar makroiqtisodiy tahlilning umumiy vositalari hisoblanadi, ammo aytish joizki, ular milliylik xususiyatidan mustasnodir.

2.2. Milliy xo'jalik ishlab chiqarishining cheklanganligi. Muqobil xarajatlar

Iqtisodiy samaradorlik ishlab chiqarish jarayonida qo'llaniladigan resurslarning miqdori bilan ushbu jarayonda ishlab chiqariladigan mahsulot miqdori o'rtasidagi bog'liqlikni xarakterlaydi, ya'ni *«xarajatlar-ishlab chiqarish»* muammosini o'zida mujassam etadi. Mavjud xarajatlardan olingan mahsulotlarning nisbatan ko'payganligi samaradorlikning ortishini bildirsa, uning kamayishi samaradorlikning pasayishini bildiradi.

Cheklangan resurslar sharoitida *Nima? Qancha? Qanday? va Kim uchun?* masalalarini yechish maqsadida iqtisodchilar turli modellardan foydalanganlar.

Shularning eng sodda ko'rinishi quyidagicha:

2.3-rasm. Ishlab chiqarish imkoniyatlari egri chizig‘i³

bunda,

OX – iste’mol buyumlarini ishlab chiqarish;

OY - ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarish;

$ABCD$ – har ikki mahsulotni ishlab chiqarishning maksimal imkoniyat chegarasi;

F - mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlaridan etarli darajada foydalanilmaganlikni bildiradi;

E – cheklangan imkoniyatlardan tashqari imkoniyat sharoitida ishlab chiqarish (hozirda mavjud bo‘lgan resurslar hisobidan unga erishish mumkin emas).

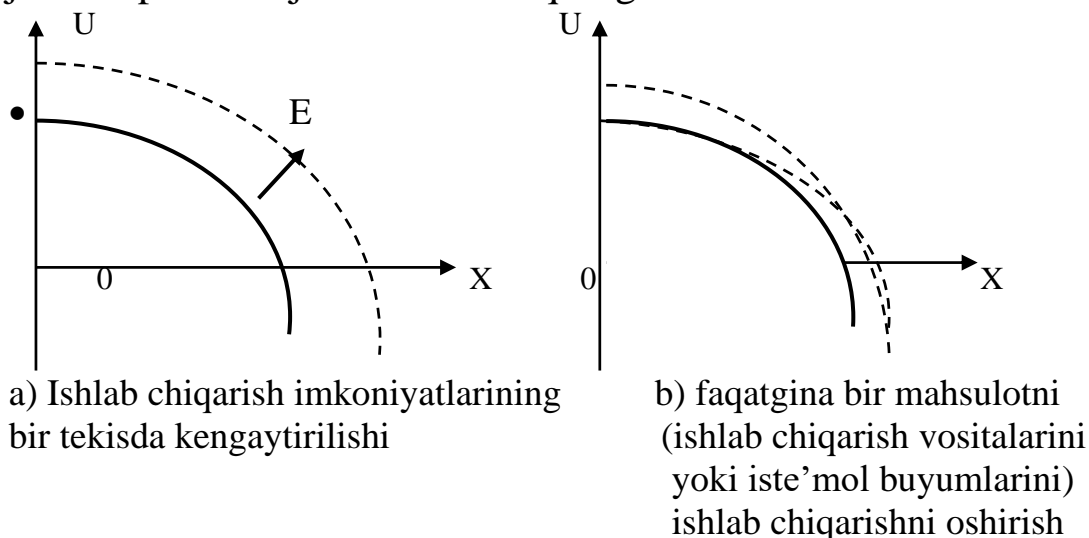
Bu modeldan ko‘rish mumkinki, ma’lum davrda jamiyat faqatgina iste’mol buyumlarini ishlab chiqarishni lozim deb topsa, u holda barcha resurslar safarbar etilib iste’molga mo‘ljallangan mahsulotlar ishlab chiqariladi, ammo bunday sharoitda endilikda ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarishning imkoniyati mavjud bo‘lmay qoladi yoki aksincha (2.3 - rasmdagi A yoki D nuqta).

Modelni tahlil etishni davom ettirar ekanmiz, muqobil xarajatlar mavjudligini, ya’ni ishlab chiqarish imkoniyatlari egri chizig‘idagi B yoki C nuqtalarda ulardan birini kamaytirish hisobiga ikkinchisini oshirish mumkinligi yaqqol ko‘rish mumkin.

Ishlab chiqarish imkoniyatlari egri chizig‘i ichkarisida joylashgan har qanday nuqtada (masalan F nuqta) hozirda mavjud imkoniyatlar, ya’ni mavjud resurslar (yer, mehnat, kapital va tadbirkorlik faoliyati) dan

³ N.Maxmudov, H.Hakimov. Makroiqtisodiy tahlil. O‘quv-uslubiy majmua. T.TDIU, 2018

samarali yoki to'liq foydalanilmayotganlikni ko'rishimiz mumkin. Chunki bunday holatda har ikki mahsulotni mavjud bo'lgan imkoniyat darajasidan past darajada ishlab chiqarilgan hisoblanadi.

2.4- rasm. Ishlab chiqarish imkoniyatini kengaytirish yoki iqtisodiy o'sishga erishish⁴

bunda,
 OX – iste'mol buyumlarini ishlab chiqarish;
 OU - ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarish;
 E – cheklangan imkoniyatlardan tashqari imkoniyat sharoitida ishlab chiqarish.

Ishlab chiqarish imkoniyatlari egri chizig'i tashqarisida joylashgan har qanday nuqta (masalan E nuqta)ga esa, ya'ni uni kengaytirishga hozirda mavjud bo'lgan resurslar hisobidan erishish mumkin emas. Bunday kengayishga erishish uchun qo'shimcha resurslar yoki investitsiyalar, yangi, zamonaviy texnologiyalar kiritish zarur va uning natijasida albatta iqtisodiy o'sish yuz beradi. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, hozirda iste'molni birmuncha kamaytirish hisobiga ishlab chiqarish vositalarini oshirish ham kelgusi davrda iqtisodiy o'sishni ta'minlab berish imkoniyatini yaratadi (2.4-rasm).

2.3. Iqtisodiy tizimlar va ularning modellari

Hozir dunyoda iqtisodiy tizimlarning to'rt turi mavjud bo'lib, bularga odatda sof bozor, ma'muriy-buyruqbozlik, aralash va an'anaviy iqtisodiy tizimlar kiritiladi. Ular bilan batafsilroq tanishib o'tamiz.

⁴ N.Maxmudov, H.Hakimov. Makroiqtisodiy tahlil. O'quv-uslubiy majmua. T.TDIU, 2018

MUNDARIJA

Kirish.....	3
1-bob. “Makroiqtisodiy tahlil” fanining maqsadi va vazifalari.....	4
2-bob. Makroiqtisodiy tahlilning uslubi va uslubiyati.....	10
3-bob. Makroiqtisodiy tahlilda ekonometrik modellardan foydalanish.....	18
4-bob. Makroiqtisodiy tahlilda milliy hisoblar tizimi axborot bazasi sifatida.....	24
5-bob. Makroiqtisodiy tahlil natijalaridan boshqaruv va tashkiliy tuzilmada foydalanish yo‘llari.....	34
6-bob. Makroiqtisodiy muvozanatning klassik va keynscha modellari tahlili.....	42
7-bob. Pul-kredit sektorining iqtisodiy tahlili.....	56
8-bob. Budjet-soliq sektorining iqtisodiy tahlili.....	71
9-bob. Ishsizlik va inflatsiya darajasining iqtisodiy tahlili.....	83
10-bob. Tovar va pul bozorlarining o‘zaro bog‘liqligi tahlili.....	101
11-bob. To‘lov balansining iqtisodiy tahlili.....	112
12-bob. Ochiq iqtisodiyotda makroiqtisodiy muvozanat tahlili.....	126
Glossariy.....	138
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	141